

Владимир Шкварчук

ГОЛОДОМОР 1932—33 годов НА ЧЕРНИГОВЩИНЕ:

Из-под грифа “Совершенно секретно”. Чернигов, 1999. — 98 с.

В останнє десятиліття тема голодоморів посідає гідне місце серед розмаїття проблем, котрі висвітлюють публіцисти. Вони розкривають цю страшну сторінку нашої недавньої історії на загальноукраїнському і регіональному рівнях і вже дали чимало блискучих зразків, з-поміж яких варто ще раз добрим словом згадати працю подружжя Володимира і Лідії Маняків. Водночас ця проблема не перестає цікавити і науковців. Досить часто має місце поєднання обох підходів. При зверненні до історії голодоморних жахів вчені нерідко вдаються до засобів публіцистики.

В той же час публіцистичні твори часто-густо містять важливу в науковому плані інформацію, а інколи навіть створюються на базі джерел, які ще не були введені до наукового обігу. Такі ознаки притаманні й рецензованому виданню. З одного боку, це якісна проза, що належить перу відомого в нашій країні письменника-публіциста, чиї студії над архівними матеріалами ВУЧК-ОДПУ-НКВС-КДБ були відзначені обласною та всеукраїнською преміями саме в номінації “Публіцистика”. З іншого боку, книжка з’явилася в результаті ретельних пошуків в архіві обласного управління СБУ, і документи, котрі в ній оприлюднені, унікальні. Ця обставина привертає увагу істориків.

Прагнучи показати голодомор як найближчий і, мабуть, неминучий наслідок політики колективізації, В. Шкварчук розпочав працю з розгляду ситуації, що склалася у новоствореній Чернігівській області восени 1932 р. На численних прикладах він показав вкрай незадовільне становище, зумовлене наслідками розрухи, завданої громадянською війною, запустіння (навіть в обласному центрі були відсутні елементарні побутові умови, за всі роки радянської влади не побудували жодного будинку), бандитизм, що процвітав довкола міст (с. 4—5).

Проте керівників області та й УСРР цікавив, у першу чергу, стан справ на селі. З’ясувалося, що в цілому чернігівські селяни жили непогано, мали добре доглянуту худобу, що засвідчив у своїй доповідній секретар ЦК КП(б)У Ф. Зайцев. Автор, оприлюднивши її, підкреслив “пристрасне більшовицьке прагнення” звести цей порівняно високий життєвий рівень до більш звичного для доби стану (с. 6), відібравши худобу й майно, вилучивши хліб, загнавши людей до колгоспу або Сибіру.

Власне, вся книга присвячена викриттю суті тієї єзуїтської політики, коли, прикриваючись високими гаслами, представники правлячої партії і державної влади — від М. Скрипника, котрий, відвідавши область з інспекційною метою, закликав місцеву владу до вжиття більш жорстких дій: “Штраф дошкуляти повинен. В 1920 році ми розстрілювали сотнями, щоб вплинуло” (с. 14), до озвірілих у своїй безкарності активістів с. Вовчик Олишівського району, які чинили наругу над селянами, разом з майном і

свободою позбавляючи їх і почуття людської гідності. Різниця між першими і другими полягала в тому, що одні, можливо, й мали якісь ідеали, а інші лише задовольняли свої садистські нахили. Крім того, вовчицьким катюгам довелося-таки постати перед обласним судом, який кваліфікував їхні дії як злочин і виніс відповідний вирок (с. 36—37).

Як і у XVIII ст., держава насаджувала і заохочувала терор, змушувала залякувати, знущатися, блюзнірствувати над селянами заради виконання плану хлібозаготівель, залучення їх до колгоспів тощо. Відтак органи прокуратури реагували на найбільш одіозні випадки зловживань владою, дивлячись крізь пальці на “дрібні” правопорушення. З іншого боку, тих, що чинили опір, навіть словесний, карали з неймовірною жорстокістю. Так, у січні 1933 р. розстріляли за постановою судової слідчої бригади облпрокуратури 50-річного безрукого інваліда Омеляна Дігтяренка за фразу: “Колективізацію роблять для панщини, щоб ми були раби” (с. 40). Таким чином, базуючись на документальній основі, В. Шкварчук показує, як складалися подвійні стандарти в робітничо-селянській державі.

Оприлюднення документів архіву Служби безпеки дає змогу показати неприкритість і буденність злочинів, що коїлися в ім’я “світлого майбутнього”. Ці дані, приховані грифом “Совершенно секретно”, фіксували речі, звичайні для сучасників. У березні 1933 р. заступник начальника облвідділу ДПУ доповідав секретарю облбюро КП(б)У П. Маркітану: “В с. Стольне виявлено майже 100 сімей, які недоїдають, з них 35 зовсім голодують, не маючи ніякої їжі, 8 сімей вже опухли від голоду. Серед голодуючих 10—12 сімей є членами колгоспу. В с. Бегач голодують 42 сім’ї, з них 12 вже опухли від голоду” (с. 49).

Аналогічна картина спостерігалася і в містах. Так, у Прилуках було офіційно визнано голод. “Робітники виробничих артілей, кустарі зовсім не отримували хліба — 41 опух, більше 50-ти лежать” (с. 52). Фіксувалися і страшні випадки людоїдства, спровоковані голодом, звірячі розправи за крадіжки продуктів (с. 74—76).

Створювалося враження, що партійно-державній владі і органам правосуддя було байдуже до того, що коїлося в області. Їм треба було організовувати посівну, потім — збирання хліба, а найголовніше — дбати про виконання плану хлібозаготівель, який голодного 1933 р. становив 10 880 тис. пудів (с. 72). Відтоді весь традиційний сільськогосподарський виробничий цикл перетворився на кампанії. Тепер навіть не віриться, що був час, коли селяни самі визначали, де й коли сіяти, чим і коли збирати врожай.

Безумовно, й обласне керівництво опинилося у скрутному становищі: у селян хліб вимітали, до колгоспу їх заганяли, а плани виконання різних завдань провалювали, бо вони були непосильними. В. Шкварчук наводить численні дані, які засвідчують, що обласні, а тим паче районні керівники сумирно просили, а інколи прямо-таки благали зменшити планові цифри. Подекуди їм йшли назустріч, але найчастіше надсилали до області чи району чергового уповноваженого чи інструктора з погрозами. Читаючи книжку, не можна виявити навіть слідів грамотної економічної політики. Складається враження, що всі разом різали курку, яка несла золоті яйця. Навіть в окремих функціонерів не витримували нерви від такого напруження і безглузлого руйнування.

Автор рецензованого видання розповідає про долю завідувача оргвідділом Носівського райкому КП(б)У Володимира Яременка. 38-річний комуніст відкрито висловив протест проти політики розорення селян і навіть закликав до виходу з партії (с. 9—10). Ця справа набула широкого розголосу в республіці. Заступник голови ДПУ УСРР доповів про неї першому се-

кретареві ЦК КП(б)У С. Косіору. В. Яременка було зразково покарано. Репресивні органи радянської влади оперативно реагували на такі факти “порушення партійної дисципліни”, бо вони становили серйозну загрозу для режиму.

Наскільки подібні випадки були типовими для того часу, покажуть подальші дослідження цієї проблеми. Стосовно ж “низів” партійно-державного апарату, а тим більше простих людей, то тут жодних сумнівів бути не може. Документи Служби безпеки і внутрішніх справ зафіксували численні прояви незадоволення діями радянської влади на місцях та в центрі. Це — лайки, погрози, прокльони, уїдливі репліки на адресу представників влади, якісь, на перший погляд, безглузді вчинки, котрі б могли викликати сміх, якби за ними не стояли горе, відчай, безнадія. Діставалося навіть вождям — Леніну та Сталіну (с. 46). Чимало таких прикладів наведено й у попередній книзі В. Шкварчука, присвяченій долі чернігівського селянства цієї доби^{1–2}.

Численні факти, ретельно підібрані автором, незаперечно показують, що в цілому селяни не були готові до організованого опору системі, яка чинила наступ не лише на їхню власність, але зазіхала на саме існування українського села. Найбільше, на що спромоглися хлібороби, — це бунт. Чому так трапилося? Відповідь очевидна, хоча, здається, автор і не акцентував на ній увагу.

Політичні партії, ідейні течії українства, зрештою, люди, які могли б згуртувати селянство, очолити його, програвши в ході української революції 1917—1921 рр., опинилися на засланні, потрапили до в’язниць та концтаборів, були скомпрометовані, багато хто загинув. Відтак колективізація як пограбування всього селянства та розкуркулення і голодомор (зазначимо принагідно, що у народній пам’яті вони нерозривно пов’язані як ланки одного ланцюга, що душив селянство) стали другим актом вселенської трагедії українського народу, що спіткала нас у ХХ ст.

Сумні і страшні події, описані в даній книзі, були наслідком фатальної поразки у боротьбі за власну національну державу. Це — перший висновок, якого доходиш, прочитавши працю В. Шкварчука. По-друге, у ній зібрані незаперечні докази того, що керівники правлячої партії та держави були прекрасно поінформовані про те, що робилося на місцях, зокрема в селах. Документи під грифом “Совершенно секретно”, які призначалися для них, відтворювали реальне становище.

У книзі є дані і про позитивну реакцію на зміст секретних повідомлень. Так, 13 грудня 1933 р. Раднарком СРСР постановив виділити для продажу колгоспам Чернігівщини 30 тис. пудів зернових відходів і 45 тис. пудів висівок. Автор так прокоментував цей факт: “...Не будемо применшувати значення цього рішення: як ми вже знаємо, людині, щоб вижити, інколи достатньо 200 г хлібного сміття в день...” (с. 86). Неприхований біль цього зауваження очевидний.

Отже, правда для посвячених. Для всіх інших — пропагандистські байки про успіхи соціалістичного будівництва, в яких злочини проти людяності скромно названі “недоліками” або “тимчасовими труднощами”. Не приховуючи сарказму, В. Шкварчук описує хід обласної партійної конференції, де підводили підсумок колективізації, пишалися своїми досягненнями, прославляли мудре керівництво (с. 87—89). Таке собі політичне шоу обласного масштабу, банкет під час чуми.

Автор, співчуваючи рядовим колгоспникам, не ідеалізує їх, показуючи, як колгоспна система нищила не лише майно чи худобу (протягом року в області загинуло 25 % поголів’я коней (с. 94), вона калічила й людську душу.

На відміну від письменників науковці тільки починають освоювати цю нову для них царину. Документи, на базі яких написана книжка В. Шкварчука, можуть стати відправною точкою для розгортання студій з соціальної психології.

Заслугує на увагу ще один аспект порушеної автором проблеми. Сучасні історики дедалі більше схиляються до того, щоб трактувати краєзнавчі студії як частину “копіткої роботи з написання фундаментальних академічних історичних праць”³. Безумовно, рецензована праця — це явище історичної публіцистики. Однак зазначені вище особливості дають підстави вважати його внеском до історичної науки. У будь-якому випадку це — перше монографічне дослідження, присвячене темі колективізації та голоду в Чернігівській області 1932—1933 рр. Поряд з аналогічним доробком авторів з інших регіонів воно сприятиме подальшому освоєнню проблеми голодоморів.

На жаль, книжка не позбавлена певних недоліків. Якщо відсутність у ній іменного покажчика автор пояснював тим, що не хоче завдати прикрощів нащадкам осіб, котрі згадувалися у документах, ним оприлюднених, то географічний покажчик у таких виданнях є обов’язковим. Його наявність полегшила б використання монографії, а найголовніше — допомогла виявити особливості перебігу колективізації й голоду у різних регіонах Чернігівської області. Зазначимо, до речі, що чимало зібраного автором матеріалу стосується й населених пунктів сучасної Сумщини.

На нашу думку, особливої переконливості матеріалам, вміщеним у книзі, додали б посилання на джерела. Зрештою, ґрунтовне доопрацювання монографії в напрямку надання їй наукового характеру зробило б її помітним явищем сучасної історіографії колективізації і голодомору.

Т. П. ДЕМЧЕНКО (Чернігів)

^{1–2} Шкварчук В. Бунт землі (художньо-краєзнавча праця на архівному матеріалі). — Чернігів, 1994. — С. 7—12.

³ II з’їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (25 грудня 1996 р., м. Київ). Матеріали та документи. — К., 1997. — С. 68.